

визначеності змісту та форм професійної діяльності в динаміці перебігу криз професійного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверин В.А. Принципы психического развития. Психология человека от рождения до смерти / под. ред. А. А. Реана. Санкт-Петербург, 2002. С. 37–41.
2. Асеев, В.Г. О диалектике детерминации психического развития. Принцип развития в психологии / под ред. Л.И. Анциферовой. Москва: Наука, 1978. С. 21–38.
3. Агафонов АЮ. Когнитивная психомеханика сознания, или как сознание неосознанно принимает решение об осознании. Самара: Бахрах-М, 2007. 336 с.
4. Гринько В.О. Психологічні засади розвитку професійної мобільності викладача вищої школи: дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2012. 209 с.
5. Диспенза Джо. Керуй своєю підсвідомістю. Зміни власне життя. Київ: Форс Україна, 2017. 368 с.
6. Джеймс У. Психология. Москва: Педагогика, 1991. 368 с.
7. Иванченко Є.А. Професійна мобільність майбутніх фахівців. Одеса: СМІЛ, 2004. 120 с.
8. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособие. Москва: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. 336 с.
9. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития: учеб. пособие. Москва: Академия, 2006. 480 с.
10. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
11. Солсо, Р. Когнитивная психология. Санкт-Петербург: Питер, 2012. 589 с.
12. Сургунд Н.А. Професійна мобільність як психологічна основа подолання професійних криз у синергетичній системі професійного розвитку особистості. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Додаток 2 до Вип. 36: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». Випуск 12. Київ: Гнозис, 2015. С. 82–94.
13. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 272 с.

УДК 159.923-053.6:338.48-52

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ

Шилова Н.І., к. психол. н.,
старший викладач кафедри психології

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано різні підходи до вивчення проблеми професійного самовизначення особистості. Розглянуто роль та особливості розвитку цього феномену в юнацькому віці, сутність поняття самовизначеності. Розкрито основні структурні компоненти професійного самовизначення особистості, такі як мотиваційний, емоційний, комунікативний, когнітивний. Проведено констатувальний експеримент щодо діагностики професійного самовизначення студентів-першокурсників. Визначено рівень розвитку критеріїв досліджуваної проблеми у студентів.

Ключові слова: *самовизначення, професійне самовизначення, ідентичність, мотив, мислення, емоції, лідерство, юнацький вік.*

ШИЛОВА Н.И. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ПЕРВОКУРСНИКОВ

В статье проанализированы различные подходы к изучению проблемы профессионального самоопределения личности. Рассмотрены роль и особенности развития данного феномена в юношеском возрасте, сущность понятия самоопределения. Раскрыты основные структурные компоненты профессионального самоопределения личности, такие как мотивационный, эмоциональный, коммуникативный, когнитивный. Проведен констатирующий эксперимент по диагностике профессионального самоопределения студентов-первокурсников. Определен уровень развития критериев исследуемой проблемы у студентов.

Ключевые слова: *самоопределение, профессиональное самоопределение, идентичность, мотив, мышление, эмоции, лидерство, юношеский возраст.*

Shylova N.I. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL SELF-DEFINITION OF FIRST YEAR STUDENTS

The article analyzes different approaches to the study of the problem of professional self-determination of the individual. The role and peculiarities of the development of this phenomenon in the youthful age are considered. The essence of the notion of self-determination is determined by generalizing western, soviet and domestic models. The basic structural components of professional self-determination of the personality such

as motivational, emotional, communicative, cognitive are revealed. A confirmatory experiment on diagnostics of professional self-determination of freshmen students has been conducted. The level of development of the criteria of the student's problem is determined.

Traditionally, self-determination is seen as the central moment of becoming a personality maturity. In the analysis of psychological literature on this problem, three main areas were identified. The first direction defines professional self-determination through analysis of the problem of self-determination of the individual as a complex dynamic process during which a person identifies the main areas in which he wants to build his career on the basis of correlation of social requirements with his own potential and available abilities, a complex of internal conditions and desires. The second direction considers professional self-determination in the context of studying the age-old patterns of personality formation. The third one is related to the development of the theory of a person as a subject of professional activity. Representatives of this approach note that the decision is not a one-time act, but regular and regular alternating and constantly changing elections.

In the course of the study, the structural components of professional self-determination of freshmen students were developed – motivational, emotional, communicative, cognitive. The results of the empirical research made it possible to establish the level of professional self-determination with the following criteria: professional identity, professional readiness, educational motives, emotional-volvic sphere, cognitive and communicative. Consider the psychological characteristics of each level separately.

Key words: *self-determination, professional self-determination, identity, motive, thinking, emotions, leadership, youthful age.*

Постановка проблеми. Дослідження професійного самовизначення особистості є однією з важливих науково-практичних проблем, оскільки питання вибору професії, впевненості у власному виборі постає час від часу протягом всього життя людини. Вибір майбутньої професії впливає на самооцінку людини, впевненість і життєву позицію. Як показують психологічні дослідження, багато випускників шкіл обирають професію випадково, під впливом оточення, що призводить до розчарування, депресій і загострення криз. Але навіть мотивований свідомий вибір майбутньої професії не завжди гарантує успішність професійного самовизначення. Це пояснюється складністю цього феномену та необхідністю детального його вивчення. Професійне самовизначення та вибір професії стає особливо актуальною проблемою в епоху змін, кризових моментів суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній науці визначальними дослідженнями в галузі професійного самовизначення є роботи зарубіжних дослідників (Г. Дібберн, А. Маслоу, К. Роджерс, Д. Сьюпер, Е. Фромм, Х. Хекхаузен, Е. Еріксон та ін.). Представники гуманістичної психології пов'язують розвиток особистості, її спрямованість до самоактуалізації через зростання зсередини – розвиток самосвідомості (Р. Мей), самоіснування (Ш. Бюллер), уявлення про саму себе (А. Маслоу, Г. Олпорт). Таким чином, у зарубіжній психології професійне самовизначення розуміється як процес розкриття резервів особистості, її творчості, унікальності, неповторності і тісно пов'язується із самореалізацією та самоактуалізацією.

У сучасній вітчизняній психології, під час вирішення проблем, пов'язаних із розроб-

кою питань самовизначення, спираються на ідеї, закладені в працях зарубіжних дослідників. У теоретичному плані значний внесок у вирішенні проблеми професійного самовизначення особистості внесли сучасні українські дослідники, які розглядали цю проблему через особливості професійної підготовки та розвитку особистості майбутніх фахівців (В. Волошина, Л. Долинська, С. Максименко, Ю. Приходько, Н. Чепелева), структуру та мотивацію професійного самовизначення студентів-психологів (О. Гріньова, О. Дроздова, І. Ендебері, Н. Сорокін, В. Фокін), професійну орієнтацію, використовуючи ці поняття як синоніми (Є. Головаха, А. Голомшток, В. Осовський), вікові особливості професійного самовизначення (Г. Балл, І. Бех, О. Гріньова).

Новизна дослідження полягає в тому, що у вітчизняній психології залишається недостатньо вивченим питання структури та змістовних характеристик професійного самовизначення майбутніх спеціалістів. Проведене дослідження містить діагностику таких складників професійного самовизначення, як професійна ідентичність, професійна готовність, навчальні мотиви (мотиваційний компонент), а також емоційний, комунікативний і когнітивний компоненти. Дослідження цих складових частин дозволяє комплексно дослідити особливості розвитку професійного самовизначення студентів-психологів та оптимізувати його в умовах навчальної діяльності.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в теоретичному аналізі проблеми професійного самовизначення студентів-першокурсників та емпіричному дослідженні рівнів розвитку компонентного складу означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно самовизначення розглядають як центральний момент становлення особистісної зрілості. Шляхом аналізу психологічної літератури з цієї проблеми було виділено три основні напрямки. Перший напрямок визначає професійне самовизначення через аналіз проблеми життєвого самовизначення особистості (С. Максименко, С. Рубінштейн, Б. Ананьев), як складний динамічний процес, упродовж якого людина виділяє основні напрямки, в яких вона хоче будувати свою кар'єру, на основні співвіднесення суспільних вимог із власними потенційними та наявними здібностями, комплексом внутрішніх умов і бажань. Цей процес містить у собі готовність індивіда до самостійної творчої діяльності, самостійного прийняття важливих рішень, постановки життєвих цілей і подолання перешкод. У процесі самовизначення рушійною силою виступає об'єктивне протиріччя у системі «хочу – можу – маю – вимагають» [9, с. 83].

Другий напрямок розглядає професійне самовизначення в контексті вивчення вікових закономірностей формування особистості (Л. Божович, О. Грінцова). Розвиток професійного самовизначення, здебільшого, припадає на юнацький вік особистості. Іноді цей процес може продовжуватися до ранньої дорослості. Підготовка до прийняття рішення про своє професійне спрямування проходить упродовж багатьох періодів життя. Процес підготовки до професійного самовизначення починається ще з дошкільного віку. Діти у 5–7 років починають грати у сюжетно-рольові ігри. У віці від 7 до 11 років дитина проявляє соціальну активність, вона активно навчається. Учні роблять акцент на ті предмети, які їх більше зацікавили, або ті, які вони добре розуміють самостійно. Наступним етапом професійного самовизначення є підлітковий період життя індивіда. На цьому етапі підлітки спрямовують велику частину своєї енергії на інтимно-особистісне спілкування. Після закінчення підліткового віку індивід вступає до наступного етапу свого розвитку – юності. Цей етап характеризується такими новоутвореннями, як: професійне й особистісне самоствердження, усвідомлене і практичне ставлення до себе, готовність до трудової діяльності. Цей період – остаточний у процесі професійного самовизначення. Юнаки розуміють, яку освіту і де вони збираються здобувати [4, с. 108].

Третій – пов'язаний із розробкою теорії про людину як суб'єкта професійної діяльності (Є. Головаха, Є. Клімов). Представники цього підходу зауважують, що при-

йняття рішення – не одномоментний акт, а постійні і регулярні вибори, які чергуються і постійно змінюються. На етапі юності починає проявлятися процес ревізії і корекції, в подальшому житті він також активно прогресує. Особистісна професіоналізація є соціальним процесом і невід'ємним компонентом загальної особистісної соціалізації. Соціальний характер професіоналізації зумовлений соціальним сенсом професійної діяльності, що виникає в ході суспільного розподілу праці. Провідним фактором у професійному самовизначенні є суб'єктивні фактори пошуку, набуття професійної ідентичності суб'єкта праці [6, с. 59].

За даними сучасних українських дослідників, основними компонентами свідомого вибору професії виступають: позитивне ставлення до роботи в цілому; знання важливого для індивіда кола професій, їх основного змісту, вимог до працівників і перспектив кар'єрного зростання; сформовані або майже сформовані професійні інтереси; більш-менш адекватна самооцінка; сформованість мотивів; наявність здібностей або хисту до обраної діяльності; практичний або наблизений до нього досвід; збалансованість інтересів, здібностей і нахилів, їх відповідність вимогам професії до особистості; стан здоров'я, який не суперечить обраній діяльності; сформованість моральних якостей, що мають відповідати вимогам професії; професійна придатність – сукупність особливостей людини (психолого-педагогічних і психофізіологічних), необхідних для досягнення задовільних успіхів у праці [2; 3; 7; 8; 10].

У процесі дослідження було розроблено структурні компоненти професійного самовизначення студентів-першокурсників: мотиваційний, емоційний, комунікативний, когнітивний. Кожний компонент, в свою чергу, має критерії: мотиваційний – професійну ідентичність, професійну готовність, навчальні мотиви; емоційний – емоційну стійкість, впевненість у собі, експресивність; комунікативний – товарищескість, лідерство, конформізм; когнітивний – тип мислення, профіль мислення. Детально компонентний склад професійного самовизначення особистості зображено у табл. 1.

Для дослідження професійного самовизначення студентів першокурсників, яке проходило весною 2018 р., було сформовано вибірку, яка складалася з 92 студентів 1 курсу Миколаївського національного університету імені Петра Могили, котрі навчалися за спеціальностями «психологія» та «соціальна робота». З них 77 осіб жіночої статі та 15 – чоловічої.

Психодіагностичний інструментарій складався з п'яти методик: Методики вивчення статусу професійної ідентичності (А.А. Азбель, С.В. Грецов), що виділяє чотири статуси професійної ідентичності, у яких людина перебуває в процесі професійного самовизначення – невизначену професійну ідентичність, нав'язану професійну ідентичність, мораторій (кризу вибору) професійної ідентичності, сформовану професійну ідентичність; Диференційно-діагностичного опитувальника (Є.О. Клімов, модифікація А.А. Азбель), що виділяє п'ять типів сучасних професій: людина – жива природа, людина – техніка, людина – людина, людина – знакова система, людина – художній образ; Методики для діагностики навчальної мотивації студентів (А.О. Реан, В.О. Якунін, модифікація Н.Ц. Бадмаєвої), розробленої на основі опитувальника А.О. Реан і В.О. Якуніна; Методики 7 якостей особистості (Р. Кеттелл), яка дозволяє досліднику визначити найяскравіше виражені якості людини; Методики для виявлення типу мислення та рівня креативності (профіль мислення) (В.О. Ганзен, К.Б. Малишев, Л.В. Огинець), що визначає тип мислення – індивідуальний спосіб ана-

літико-синтетичного перетворення інформації.

Результати емпіричного дослідження дали можливість встановити рівень професійного самовизначення за такими критеріями: професійною ідентичністю, професійною готовністю, навчальними мотивами, емоційно-вольовою сферою, когнітивною та комунікативною сферами. Розглянемо психологічну характеристику кожного рівня окремо.

Рівень розвитку мотиваційного компонента професійного самовизначення відповідно до його критеріїв представлено у табл. 2.

Як бачимо з табл. 2, невелика частка студентів має визначальною шкалу «нав'язливість», це означає, що рішення про вступ на спеціальність було прийнято більшістю абітурієнтів особисто без значного стороннього впливу. Найменша кількість студентів має високий бал за шкалою «невизначеність», що підтверджує позитивну динаміку свідомого вибору професії більшістю опитуваних. За шкалою «сформованість» основна кількість досліджуваних отримала високі результати. Ці дані свідчать, що більшість студентів впевнені у своєму ви-

Таблиця 1

Компоненти професійного самовизначення особистості

Професійне самовизначення	Компоненти	Критерії	Методики
	Мотиваційний		Професійна ідентичність
		Професійна готовність	Диференційно-діагностичний опитувальник (Є.О. Клімов, модифікація А.А. Азбель);
		Навчальні мотиви	Методика для діагностики навчальної мотивації студентів (А.О. Реан, В.О. Якунін, модифікація Н.Ц. Бадмаєвої);
Емоційний		Емоційна стійкість	7 якостей особистості (Р. Кеттелл)
		Впевненість у собі	
		Експресивність	
Комунікативний		Товариськість	7 якостей особистості (Р. Кеттелл)
		Лідерство	
		Конформізм	
Когнітивний		Тип мислення	Методика для виявлення типу мислення та рівня креативності (В.О. Ганзен, К.Б. Малишев, Л.В. Огинець)
		Профіль мислення	

Таблиця 2

Рівень розвитку мотиваційного компоненту професійного самовизначення

Професійна ідентичність	Невизначеність			Нав'язливість		Мораторій		Сформованість	
	5%			18%		32%		55%	
Професійна готовність	Людина – природа	Людина – техніка	Людина – людина	Людина – знакова система	Людина – художній образ	Людина – на себе			
	18%	7%	26%	6%	28%	15%			
Навчальні мотиви	Шкала 1	Шкала 2	Шкала 3	Шкала 4	Шкала 5	Шкала 6	Шкала 7		
	17%	9%	7%	31%	19%	11%	6%		

борі і знають, чого хочуть, але у деяких випадках майбутня професія може не вписуватися в їх плани, відповідно за показниками. Індивіди, які набрали низькі бали за шкалою «сформованість», мають високі бали за шкалою «мораторій». Ці студенти в силу свого віку не мають чіткого плану до дій, не можуть сформулювати своїх бажань і можуть піддаватися впливу зі сторони, але вони мають всі шанси для того, щоб вирішити після першого року навчання, чи задовольняє їх обрана спеціальність.

За результатами методики ДДО можна простежити, що найвищі бали отримано за шкалами «людина – художній образ» і «людина – людина», що зумовлюється особливостями характеру майбутніх професій студентів (психолог і соціальний працівник). Шкали «людина – техніка» і «людина – знакова система» набрали найменшу кількість балів.

Провідні навчальні мотиви було визначено за допомогою методики для діагностики навчальної мотивації студентів (А.О. Реан, В.О. Якунін, модифікація Н.Ц. Бадмаєвої). Вона має 7 шкал. Кожна зі шкал відповідає певному мотиваційному показнику. Залежно від того, яка шкала має найбільшу кількість балів, можна зробити висновок про основні мотиви у виборі спеціальності навчання: шкала 1 – комунікативні мотиви; шкала 2 – мотиви уникнення; шкала 3 – мотиви престижу; шкала 4 – професійні мотиви; шкала 5 – мотиви творчої самореалізації; шкала 6 – лікувально-пізнавальні мотиви; шкала 7 – соціальні мотиви.

Емоційно-вольова, комунікативна та когнітивна сфери діагностувалися за допомогою методик 7 якостей особистості (Р. Кеттелл) і методики для виявлення типу мислення та рівня креативності (профіль мислення) (В.О. Ганзен, К.Б. Малишев, Л.В. Огінець). Зріз за методикою 7 якостей особистості (Р. Кеттелл) дозволив побачити рівень розвитку основних якостей особистості за 7 шкалами: «замкнутість – товариськість», «емоційна нестійкість – стійкість», «прихильність до підпорядкування – до домінування», «стриманість – експресивність», «нерішучість – сміливість», «довірливість – підозрілість», «впевненість у собі – тривожність».

Шкала 1 демонструє високі показники у 69% студентів, що говорить про високий рівень замкненості, та низькі показники у 30% студентів, що свідчить про високий рівень товариськості у цих респондентів. Шкала 2 показує, що 65% респондентів набрали високі показники, вони об'єктивно оцінюють ситуацію, більш емоційно стабільні та контролюють свої емоційні

спалахи. 35% – мають низькі показники за цією шкалою, вони є більш інфантильними, бурхливо реагують на перешкоди. За шкалою 3 отримано результати: 34% студентів, які отримали високі бали за цією шкалою, впевнені у собі, мають високий рівень впевненості, схильні проявляти агресію. 65% студентів, що набрали низькі бали, схильні «поступитися своїм місцем», взяти провину на себе, не виступати першими у незрозумілих ситуаціях. Шкала 4 відображає такі результати: 42% респондентів із високими показниками характеризуються активністю, життєрадісністю, безтурботністю, на відміну від 23% респондентів, яким більше притаманна обережність, розсудливість, повільність, спокійність. 50% студентів за шкалою 5 мають високі результати, вони більш тривожні, боязливі та занадто обережні у своїх судженнях, а інші 50%, навпаки, – готові брати на себе відповідальність і першими спробувати нові речі.

Методика на «Виявлення типу мислення та рівня креативності (профіль мислення)» дає нам змогу визначити, до якого типу належить мислення людини, яке є основоположним психічним процесом і невід'ємною частиною професійного самовизначення. Людина схильна якісніше працювати у тій сфері, де вона витрачає менше енергії і зусиль на обдумування інформації, відповідно, працювати їй буде комфортніше і процес йтиме ефективно. Отже, бачимо з таблиці, що у цій групі респондентів переважають такі типи мислення: креативне (31% студентів) та образне (38% студентів). Предметне (23% студентів) і знакове (21% студентів) не мають значимої різниці.

Проаналізувавши отримані результати за 5 методиками, ми встановили, що з 92 респондентів на першому курсі спеціальності «Психологія» та «Соціальна робота» лише 38% мають сформовану професійну спрямованість. Професійна готовність цих студентів переважає у сфері «людина – людина», провідні мотиви навчання – професійно-комунікативні.

Висновки з проведеного дослідження.

Професійне самовизначення особистості є складовою частиною загального процесу самовизначення і характеризує особистісну, професійну і соціальну зрілість людини. Професійне самовизначення визначається в сучасній психологічній літературі як Я-концепція людини, яка відображає її розуміння, переживання і наміри, предметні дії в професійній діяльності в конкретних соціокультурних умовах. Відповідно до рівня розвитку основних структурних складників професійного самовизначення студентів-першокурсників можна стверджувати

про їх недосконалість і потребу у створенні програми поетапного розвитку. Цей напрямок нині є досить актуальним, тому стане предметом нашого дослідження у подальших роботах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности. Психология личности в социалистическом обществе: сборник. Москва, 1989. С. 110–134.
2. Балл Г.О. Подготовка до професійної діяльності у контексті розвитку особистості. Підготовка учнів до професійного навчання і праці: навч.-метод. посіб. Київ, 2000. С. 7–21.
3. Бех І.Д. Виховний процес в досягнутих глибинах. Шкільний світ (спецвипуск). 2014. № 5 (685). 42 с.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург, 2008. 398 с.
5. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи. Киев, 1998. 143 с.
6. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Москва, 2007. 301 с.
7. Мельник О.В. Навчальний матеріал гуманітарних предметів як засіб особистісно орієнтованої професійної орієнтації старшокласників. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік. Івано-Франківськ, 2013. С. 423–427
8. Мельник О.В. Післяіндустріальний світ: нові виклики до професійної орієнтації дітей та учнівської молоді. Педагогіка і психологія. 2014. № 1. С. 24–31.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург, 2015. 705 с.
10. Шилова Н.І. Спрямованість особистості як соціально-психологічне явище. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2017. Т. 1. Вип. 5. С. 135–140.